

CYNTHIA OZICK

Metafora in spomin

Pred kratkim sem bila povabljena, naj preberem neko svojo zgodbo pred zborom zdravnikov – ne zaradi tega, ker bi kar koli vedela o boleznih ali medicini ali fiziologiji, ampak ravno zaradi tega, ker o vsem tem ne vem čisto ničesar. Zdravniki pa se, s svoje strani, niso kaj prida zanimali za zgodbe ali njihove pripovedovalce, razen če bi se pisateljica obrnila nanje v zvezi z zanimivo boleznijo. Toda pisateljica, ki je stala pred njimi dolgočasno zdrava in glasno brala z lista papirja, ki je ni mučil niti zobobol ali prehlad, še rahel kožni osip ne, brez slehernega vidnega obolenja razen obsedenosti z besedami, bi jim komajda mogla ustreči. Kakšen lek, kakšen balzam, kakšna rešitev sploh bi lahko bil od besed obseden pisun za življenje zdravnikov, tako zavezanih trdi, žalostni, težavni ofenzivi proti smrti? Da se pisateljica pojavi pred zdravniki brez glavobola, je bilo res brezglavo.

Toda ti zdravniki so imeli nekega vizionarskega poveljnika, ali podkralja, ali kneza, ki je nekoč prebiral Emersona. Emerson je v predavanju *Ameriški humanist* označil, kar je poimenoval »amputacija družbe«, ko vsakemu poklicu in stroki »vlada rutina ... rokodelstva«: »Duhovnik se spremeni v obred, odvetnik v zakonik, strojnik v stroj; mornar v ladijsko vrv.« Zdravnik pa v računalniško skenirano sliko.

V odgovor vodja zdravnikov izrazi emersonovsko misel, misel o interpenetraciji, o prodiranju skozi predeljujočo opno: o naselitvi ene celice z dvema temperamentoma. Pisatelja bo vtaknil med zdravnike, pripovedovalca zgodb med zdravilce. Namen poizkusa bo povečati zdravniško sposobnost domišljijjskih predstav. Zdravniki, tako pojasnjuje njihov vodja, prepogosto ne opažajo zveze med bolnikovo ranljivostjo zaradi nesreče, ki ga je prizadela, in občutljivostjo svojih lastnih teles, sebe ne vidijo kot enako smrtne, enako izpostavljene udarcem usode. Pisatelj, poklicni izmišljevalec, jim bo predlagal postopek povezovanja, vstopanja v drhtečo dušo nemočnih, preplašenih, razsutih. Skratka, pisatelj jim bo prikazal tisto okužbo med strastjo in sočutjem, ki jo medicina pozna pod imenom »empatija« – zmožnost vživljanja –, umetnost pa kot vpogled.

Tak je torej načrt. Pisatelj bo, čeprav ne pozna nobene znanstvene formalnosti, vodil prestop v Drugega.* Tako se rojevajo zgodbe.

* Ta termin je danes močno izrabljen, toda ni mi uspelo najti nadomestila zanj.

Vendar je pisatelj previden, celo prestrašen. Tukaj, med zdravniki, prične odrešilna vnema za literaturo privzemati nekakšno ničevost. Kako lahko miselna se zdi, kako trivialna – ničevost nad ničevostmi! Zdravnike zaposlujejo kri in kosti; vsak zase, osamljen v svoji presoji, stopa po krhkem mostu med rešitvijo v življenje in morbidnim drsenjem v smrt. Pisatelj je spričo tega nedolžen kakor privilegiran otrok, uživač knjižnic, sladostrastnež tiska. Zdravniki so, nasprotno, prepojeni s smradom po razkužilu po bolnišnicah, kjer se v svojih hladnih belih posteljah gnete vse polno izčrpanih in umirajočih. Kakšna predrznost, domišljati si, da lahko sanjač zgodbe pove kaj novega o človeških stiskah zdravnikom na njihovih grozljivih obhodih!

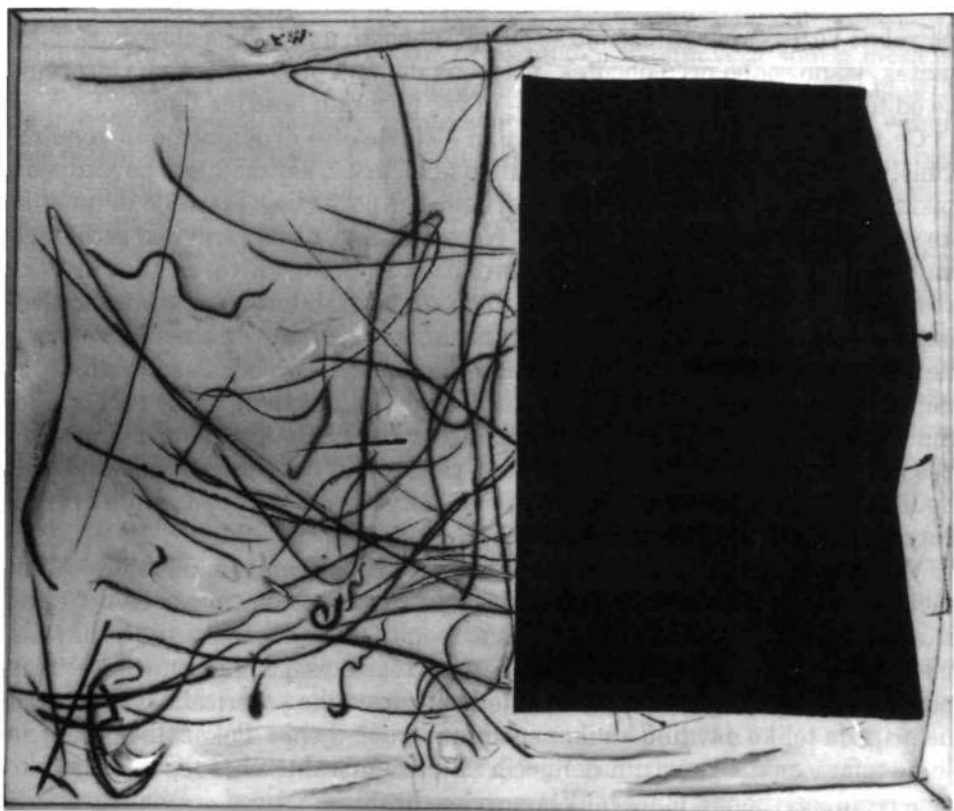
Vseeno me je čakala moja dolžnost; poklicali so me, naj zdravnikom povem zgodbo, naj spregovorim iz širnih pljuč pripovedi. In tako sem, ne da bi posumila, kaj se bo izcimilo, pričela brati zgodbo o daljnem planetu, na katerem so prebivalci spolno aktivni, rojevanje otrok pa ni več zaželeno in končno, iz ogleduških in tehnoloških razlogov, niti več mogoče. Najimenoitnejši intelektualci na tem planetu so najmanj pripravljeni imeti otroke – ne le, ker otroci škodijo *snaznosti* vsakega planeta, ampak tudi, ker so intelektualci odkrili, da so otroci ovira: ovirajo poklicne kariere, potovanja, počitnice, zmenke, igre, erotične zveze, telefonske klice, razvoj samega sebe, vzgojo, meditacijo in druge prosvetljene, koristne in zabavne dejavnosti. Nekaj otrokom se vsekakor posreči, da se rodijo, protizakonito in po čudežu, in srčno rada bi vam povedala, kaj je bilo iz teh otrok in kaj se je potem zgodilo s tem visoko razvitim, čeprav nesrečnim planetom, vendar moj namen ni razkrivati usodo otrok, temveč prej vedenje zdravnikov. Verjetno bo dovolj, če omenim, da se je v moji zgodbi vse končalo v barbarstvu in divjaštvu.

Celo iz tega okrnjenega, surovega, neobdelanega skeleta pripovedi, odmerjenega z malo žličko, lahko vidite, da je bila zgodba, ki sem jo izbrala, da jo predstavim zdravnikom, deloma parabola, deloma satira, odeta v burkaštvo in robat humor, z najglobljim imitativnim terciarnim dolgom zgodovini literarnih oblik – Kafki, Swiftu, Chaucerju, predvsem pa je bila potopljena v metaforičnost. Zgodba o lascivnem planetu, preveč iskreno domišljavem, da bi trpel otroke, je mogla biti usmerjena samo proti prevari in zlobi, sofistiki in razbrdanosti; lahko bi navijala kvečjemu za rodovitnost in zdravje, zdrav razum in velikodušnost, razcvet in – predvsem – nepretrganost in trajnost. Moja zgodba je bila, tako sem si mislila, domislica, ki se je izrekala za življenje in potemtakem domnevno tudi za zdravnike. Kako lahkoten, kako učinkovit, kako nenaden je sunek s sulico na lepem borišču parabole! Ko lahko razgrneš prevaro in zlobo in razbrdanost, rodovitnost, zdravje, zdrav razum, velikodušnost, razcvet, nepretrganost in trajnost – pa ti sploh ni treba vlačiti prek ruše brezsrčne mrhovine težkih samostalnikov! Moč in očarljivost parabole sta v sili njenega avtomatičnega metaforičnega motorja, in ko sem zdravnikom prinašala metaforo, sem gotovo poslušala njihovega vodjo in odpirala najbolj notranje zaklopke predstavljalnega si srca?

Toda med zdravniki je prav tedaj nekaj završalo – nekakšno razburjenje, mrmranje, jezo kolektivno sikanje. Zdravniki, vključno z vodjo, niso bili samo preprosto nezadovoljni, na lepem so bili vsi postrojeni pred menoj kot prepirljivo pleme v belih haljah, vznemirjeni, razžaljeni, prepadeni, bojeviti. Obtožili so me mračnjaštva in da jih hočem podlo zmesi. Hoteli so – zahtevali so – načela običajnega pripovedovanja. Hoteli so – ravno to so hoteli – preprosto govorico. Ustrašili so se metafore (šok metafore), izmišljije, podobe, odmeva, ironije, satire, posrednosti, dvojnega pomena, potrebe po pojasnjevanju, potrebe po razumevanju, potrebe po komentiranju in diagnosticiranju. Peklilo jih je, kar so pri priči poimenovali »dvoumnost«. Protestirali so, zavrnilo so pisateljčina sredstva in pripomočke kot skrivnostne, specialistične, zagonetne in obrtniške. Počutili so se razgaljene in brezbrambne pred uporabo metafore: pritoževali so se, da sem jih primorala v zamenjavo izpitnih vlog, da je odpadla njihova razsodniška avtoriteta, da so obstali pred parabolo kot goli laiki – da sem jih spravila v gnus.

In jih tudi sem. Pripravila sem do gnusa zdravnike – ali pa jih je vsaj vsiljevanje metaforičnega mišljenja.

Zdaj bi lahko navedli argument, da so zdravniki sami precej nagnjeni k metaforičnemu govoru in mišljenju, da sleherno uro žive pod lopotajočo perutjo

angela smrti in pohabe, katerega uničevalne metaforike ne morejo zanikati in katerega simbole razbirajo iz celice v celico, od rentgenskega žarka do rentgenskega žarka. Dvoumnost in razjasnjevanje sta neizbežno v kali njihovih nalog; vsa medicinska literatura, kakor koli že je poskrita po nerazumljivih slovarjih in težko dostopnih revijah, je, primer za primerom, literatura odrešitve skozi parabolo: novi primeri se sklicujejo na pretekle primere. In končno, da ni noben izraz duha bolj podvržen figurativnemu kot ravno poimenovanja telesnih organov: obarvana, okrogla očesna zaslonka, ta cvetlica oči naše duše, poimenovana *iris* (šarenica) po boginji mavrice; paličaste in čašaste celice; Langerhansovi otočki v trebušni slinavki, arhipelag domišljije.

Toda pustimo vse to. Recimo, da so zdravniki odklonili metaforo, ker ni z njihovega področja – ker je sovražna njihovi resnosti. To počno zato, ker so o enem prepričani: vedo, da so, naj bodo kakršni koli že, resni možje in žene. Morda so preslabotni, kot je namignil njihov vodja, da bi sklenili psihološko pobratimstvo s še šibkejšimi dušami bolnikov; toda prizadevanje, da bi zdravili, volja, da bi popravljali razrahljano, volja, da bi blažili in celili – na to mislimo, kadar govorimo o življenju, preživetem pod pritiskom vesti naše moralne narave. In metafora, kaj je metafora? Frivolnost. Trivialnost. Lahkost duha. Iracionalna nesnovnost. Kič. Če govorimo z metaforo resnim možem in ženam, zares, če govorimo o metafori resnim možem in ženam, se ločimo od izredno potrebne vezi skupnosti: ločimo se od sposobnosti, da stavimo človečnost pred užitek, jasno sodbo pred občutek, potrebna dejanja pred čar besed. Odrežemo se od topline človeškega usmiljenja – in vse to zaradi besedne figure.

Če zdravniki razmišljajo na ta način – če številni drugi možje in žene razmišljajo na ta način –, potem je to lahko tako, prvič, ker metaforo povezujejo s pisatelji in umetniki vsake baže, in drugič, ker povezujejo pisatelje in umetnike s tistim, čemur pravimo »navdih«. Ne gre le za to, da se zdravniki radi izogibajo navdihu v imenu znanosti, empiricizma in predvidljivosti. Tudi ni to za resne ljudi v glavnem stvar tega, da bolj cenijo stabilnost kot spontanost ali odgovornost kot zanos. V navdihu je nekaj, kar namiguje na neukročenost – neukročenost, ki je več kot samo nagli, nezasluženi preblisk »spoznanja«, ki nepričakovano prinese razrešitev. Resni ljudje so navajeni, da se počutijo doma v svojem umu. Navdih je vsiljivec, ugrabitelj pameti, vlomilec, ki postreli pse čuvaje. Navdih prežene stražarje in cenzorje in nadzornike. Navdih spodbada k brezskrbni hoji po čereh, svoj plen potisne na rob nespoznanih brezen. Navdih je skrivni partner, ki plane iz pekla.

Vse te značilnosti kažejo, da je navdih povezan z gradivom metafore. Ali ni metafora sama zmožnost pesnjenja? In od kod zmožnost pesnjenja izvira, če ne iz navdiha? Pravzaprav izrekamo očitno resnico, če enačimo poezijo in navdih, metaforo in navdih. Čeprav so očitne resnice včasih vsaj delno resnične, bi rada povedala nekaj drugega o metafori. Rada bi zdravnike prepričala, da metafora ne pripada toliko navdihu kolikor spominu in usmiljenju. Pokazala bi rada, da je metafora ena pglavitnih delujočih sil naše moralne narave, in da bolj ko smo resni v življenju, manj lahko opravimo brez nje.

Pričnimo torej z zgodovino navdiha. Navdih je eden izmed tistih pojmov, ki si lahko brez ugovora pripisujejo jasno zgodovino, toda nikakor ne zgodovine pesništva. Njeno genezo najdemo v naravni religiji, ali bolje, religiji narave. Vrnimo se k Emersonu: v nekem eseju, ki ga je rahlo ponesrečeno naslovil *Zgodovina* – natančneje bi se njegov naslov lahko glasil *Protizgodovina*, saj ukinja razlikovanje med Nekoč in Zdaj –, Emerson obnavlja slikovit pogovor z »neko gospo, s katero sem jezdil po gozdu in mi je dejala, da se ji vedno zdi, da gozdovi čakajo, kot da duhovi, ki v njih živijo, odlagajo svoja dejanja na čas, ko bo popotnik odšel naprej; misel, ki jo je pesništvo proslavljalo v vilinskem kolu, ki zastane, brž ko se približa človeška noga«. To je zelo prijetna zgodba, toda samo, ker so bili v Emersonovem času gozdovi v okolici Concorda varni in ker je civilizacija duhov in vil že davno izginila. Navdih se lahko končuje s sanjarjenjem in domišljijo, toda na pot krene v grozi. Za nas je Pan poosebljena poezija, očarljiv favn s piščaljo, med Grki pa je zbujal preplah. Vile in vsi drugi duhovi naravne religije so bili nekoč zlohotne sile, ki so v ljudeh vzbujale grozo. Pobožni Atenčani so jemali obred preganjanja duhov tretjega dne pomembnega praznovanja *anthestéria* za resnobno versko dolžnost. Emerson, ki zgodovino razbira kot prijazno naravo, bere naravno zgodovino kakor vzvišeno razsvetljavo. »Bebec, Indijanec, otrok in neuki hlapec,« naznanja, »so bliže luči, v kateri moramo razbirati naravo, kakor anatom in arheolog« – medtem ko je religija narave svojim zgodovinskim pripadnikom, svojim vernikom iz mesa in krvi, prinašala v glavnem preplah, grozo in obupne poskuse, da bi pomirili nadnaravno. Poezija, vključno z emersonovskim poetiziranjem, pronica vanjo, šele potem ko sta dve tisočletji izčrpali in utišali vile; šele potem ko je véliki bog Pan nespodbitno, brez pretiravanja mrtev. V naravni religiji ni nikakršnih metafor; so pa duhovi – pesništvo se še ni rodilo.

Duhovi so prisotni, mogočni in vsepričujoči. So v pticah in v živalih, v studencih, v vršočih hrastih – sam mogočni Zevs se je porodil kot bog, ki je spregovoril iz hrasta. Božanstvo biva celo v zarezeni palici. V naravni religiji ni ničesar, kar ne bi bilo orodje napovedi, prerokbe, entuziazma. In ko že razmišljamo o tem »entuziazmu« – grški izraz, *én theos*, v bogu -, neki njegov primer je tako proslavljen, da nam pride na pamet pred vsemi drugimi. Že sami zlogi njegovega poimenovanja so se prelili v čisto sladkost poezije: orakelj v Delfih – zveni enako lepo kot »slavec«. Kult elevzinskih misterijev je vse do danes ostal skrivnost, špekulacija. Vemo samo, da so misteriji vključevali potopitev v reko, da so med njimi jedli sveto pecivo, pili sveti napoj in da je bilo razglašeno rojstvo svetega deteta. Povzdigujoči obred, ki so ga opravljali novoposvečeni, skrbno skrivan skozi ves stari vek, ni imel svojega javnega pisarja ali kronista. Dogajanje v Elevzini je še vedno nedoumljivo. O dogajanju v Apolonovem svetišču v Delfih pa je znano skorajda vse. Še vedno lahko sledimo njegovemu poteku in v njem ni prav ničesar metaforičnega.

Apolon je bil v Delfih pozni prišlek. Kraj, ki je na potresnem območju, je predtem pripadal Gei, boginji zemlje, in njeno svetišče je bilo zgrajeno nad sotesko,

ali breznom; nekakšen krožnik v zemeljskih tleh, s pogledom na gorovje Parnasa. Izkopavanja na dnu krožnika niso odkrila nikakršne razpoke ali kakršne koli odprtine, toda po pričevanjih je iz luknje v zemlji prihajal nekakšen plin: omamljajoči zadah razkrajanja, ker je spodaj gnilo truplo strašnega Pitona, ki ga je ubil Apolon. Tod je tekla podzemna reka, preroške vode, imenovane Kassotis. Tudi te so imele omamljajoče lastnosti. Posrednica prerokbe, »entuziastka«, sibila, ki jo je obsedel bog, je bila sprva po vsem videzu mlada devica. Potem so se pravila, kdo ve zakaj, spremenila, in odtlej je svečenica morala biti ugledna, pogosto omožena žena, ki ji je bilo vsaj petdeset let – vendar pa je morala biti oblečena kot dekle. To je bila Pitonka, ali Pitija, Apolonova vedeževalka, poosebljenje vsega, na kar v naši civilizaciji in jeziku mislimo z navdihom.

Njena metoda je bila, da se je spravila v ekstazo. Žvečila je liste omamljajoče rastline, pila iz omamljajočega studenca, vdihavala omamljajoče izparine. Nekaj prisotnih svečnikov, poimenovanih Sveti, članov tamkajšnjih pomembnih družin, je počakalo, dokler se jim ni zazdelo, da je na robu omamljenosti, nato pa so jo odpeljali k trinožniku, sedežu božjih besed. Ti odličniki so že imeli v rokah vprašanje, na katero naj bi bog odgovoril. Odgovor je prišel iz sibilinih ust v trenutku navdahnjenosti kot kriki ali momljanje – kaskade blebета so zalile svetišče. Takole si švedski romanopisec Pär Lagerkvist predstavlja trenutek navdahnjenosti:

To je bil on! On! On me je napolnil. Čutila sem to, vedela sem to! Napolnjeval me je, izničeval me je in me polnil izključno s seboj, s svojo srečo, s svojim veseljem, s svojo zamaknjenostjo. Ah, čudovito je bilo čutiti njegovega duha, njegov navdih, kako se me pollaščata – da sem bila njegova, samo njegova, da si me je jemal bog ...

Toda čustvo je naraščalo in naraščalo; še vedno je bilo zvrhano užitka in veselja, toda bilo je predivje, preveč nezadržno, rušilo je vse meje – trgalo me je, bolelo me je, bilo je neizmerno, ponorelo – in čutila sem, da se mi telo pričenja kriviti, kriviti v bolečini in muki; da ga meče sem ter tja in davi, kot da se bom zadušila. Toda nisem se zadušila, in namesto tega sem začela sikati predse grozljive, tesnobne zvoke, ki so mi bili čisto tuji, in ustnice so se mi proti volji premikale; tega nisem počela jaz. In zaslišala sem krike, glasne krike; nisem jih razumela, bili so čisto nerazumljivi, pa vendar sem jih izgovarjala jaz. Čeprav niso bili moji, so prihajali iz mojih zevajočih ust. To sploh nisem bila jaz, jaz nisem bila več jaz, bila sem njegova, samo njegova; bilo je grozno, grozno, nič drugega kot grozno! Ne vem, kako dolgo je to trajalo. Ko se je dogajalo, sem izgubila občutek za čas. Tudi tega ne vem, kako sem zatem prišla iz najsvetejšega ali kaj se je zgodilo potem, kdo mi je pomagal in poskrbel zame. Prebudila sem se v hiši poleg templja, kjer sem tačas prebivala, in povedali so mi, da sem bila pogreznjena v globok spanec popolne izčrpanosti. In povedali so mi, da so bili svečeniki z menoj zelo zadovoljni.

To je seveda leposlovno dramatiziranje. Svečeniška vloga je bila bolj intelektualna, zagotovo politična in manj primerna za teatralično rekonstrukcijo. Ko je Pitijin vedeževalski napad minil, so se svečeniki morali lotiti naloge pojasnjevanja. Mogoče si je predstavljati, da so bile njihove razlage vnaprej pripravljene, pogosto na papirju. Ker so bili svečeniki in človeški in birokratski, so sem ter tja vzeli podkupnino v zameno za politično koristno razlago. Vendar so bili nedvomno nadarjeni možje – resnično vdani kovanju bistrourmih stihov – in so včasih svojo razlago zapisovali v Homerjevem ali Heziodovem metru, ali pa v lakonično dvourni prozi, ki je vedno ustrezala, ne glede na to, kaj je prinesla prihodnost. Odgovori preročišča so bili razvpito široki in so segali od zadev družinskega razsodišča do državnih zadev. Svečeniki so bili, kot so po navadi duhovniki vsepovsod, konzervativni: ko je bila po vsem videzu večina Grkov pripravljena opustiti običaj žrtvovanja ljudi, delfski orakelj ni imel povedati nič proti njemu, svečeniki pa so ga še naprej odobraval. Kljub temu je bilo sprejeto nekaj liberalnih odločitev, na primer priložnostna osvoboditev sužnjev. Delfi, vir navdiha, so bili v bistvu sedež pragmatičnosti. Santayana spominja na dejstvo, da je tudi Platon norost istovetil z navdihom, in priznava, da je »prvobitna norost« vedeževalke lahko vodila v »vero, ponižnost, pogum, pokorščino«, pa se vendarle čudi, da se je »najrazumnejši in najzmernejši med narodi v najbistvenejših zadevah podrejal navdihu bebcev«.

* Toda izvedela sem, da naj bi po izsledkih sodobne antropologije v Grčiji sploh nikoli ne žrtvovali ljudi. Ta pogled se ostro razlikuje od stališč znanstvenikov izpred, recimo, šestdesetih let. Trinajsta izdaja *Encyclopaediae Britannice*, na primer, opisuje slavnost thargelia, poljedelsko praznovanje, kot »očiščevalni in spokorniški obred. Ljudje so bogu ponudili prve zemeljske plodove v znamenje hvaležnosti, toda hkrati ga je bilo treba pomiriti ... Izbrali so dva moža ... najgrša, kar jih je bilo najti, da bosta umrla, eden za moške, drugi (po mnenju nekaterih žensk) za ženske. Na dan žrtvovanja so ju vodili z venci fig okoli vratu in ju bicali po spolovilih s figovčevimi šibami, ovesenimi z morsko čebulo. Ko so prišli na kraj žrtvovanja na morski obali, so ju kamenjali do smrti, njuni trupli sežgali in pepel raztresli v morje (ali po kopnem, da bi vplival na rodovitnost). Bičanje z morsko čebulo in figovčevimi šibami naj bi spodbujalo razmnoževalne energije, obredna žrtev pa je predstavljala boga vegetacije, ki je bil vsako leto ubit, da se je lahko ponovno rodil. Splošno sprejeto je, da je ob tej priložnosti potekalo dejansko žrtvovanje ljudi, ki so ga kasneje nadomestile blažje oblike pokore.«

Očitno to ni več splošno sprejeto in ta trditev je enako zastarela, kot bo kmalu postalo staro enciklopedijsko geslo. Toda naj so v Grčiji dejansko ali samo simbolično prakticirali žrtvovanje ljudi, je predmet razpravljanja – predstava, kot se nanaša na domišljijo neke civilizacije – se vedno odločilnega pomena. V zgodovini primerjalne kulture je pomembno, ali je zamisel žrtvovanja ljudi sploh prisotna, v kateri koli podobi, celo kot legenda, in kaj bi to utegnilo napovedovati za potrebno privziganje usmiljenja (ker se je tako usmiljenja kot okrutnosti potrebno naučiti).

Pomislimo na ponotranjenje iste zamisli ob zori židovstva, ob njegovi najranejši uri: lahko bi rekli, da je šlo za prvo socialno nalogo židovstva. Zgodba o Abrahamu in Izaku za večno, z glasom božanstva samega, razglasa konec žrtvovanja ljudi. Zvezani Izak tako predstavlja kot ujava svetopisemsko najvišje vrednotenje nedolžnega življenja. Žrtvovanje Izaka se ni nikoli izpolnilo in se ni smelo izpolniti – podoba in možnost sta enkrat za vselej izbrisani. Navodilo iz nebes Abrahama napoti k ovnu v grmovju – in po tem misel o človeški žrtvi pri čaščenju božanstva ni nikoli več načeta pri napredovanju židovskega mišljenja (in to brez trenutka nazadovanja pri ljudstvu, ki slovi po povratništvu).

Oven v grmovju je glasnik metafore – vmesna postaja h končnemu sredstvu občevanja z Bogom, ki se bo vse bolj oddaljevalo od oltarja (tega dobesednega pripomočka, ki bo nazadnje izginil) in končno postalo povsem verbalno in tekstualno. In metafora je, kot bi rada pokazala, glasnica človekovega usmiljenja.

S tem nikakor nočem namigovati – ker to ne bi bilo res –, da je bila že zato, ker vedeževalkina navdahnjenost od božjega duha v Delfih ni imela nič skupnega z našo predstavo o veri kot vesti, Grčija družba, ki ni posvečala nobene pozornosti moralnemu življenju. Vemo, da ni bilo tako, od Sokrata, Platona in predvsem Aristotela; vemo, da ni bilo tako, iz grške dramatike, grškega pesništva, grškega mišljenja. Kaj pa je Antigonina zgodba drugega kot zgodba o vesti? Kaj drugega je tragedija kot moralna resnost? In povrhu tega sta duh znanosti, duh umetnosti grška. Ni ene same Grčije, pač pa jih je sto: junaki z roko v roki s sužnji, razum z roko v roki s čudežnostjo, samoobvladanost Epikteta z roko v roki čutnostjo. Prav Grki so nas, kot nas spominja Wystan Hugh Auden, »naučili, ne misliti – to so vsi ljudje od nekdaj počeli –, temveč misliti o svojem mišljenju«. Če je en narod mogoče šteti za razumnejšega od vseh drugih narodov vseh časov, potem lahko za takšne štejemo Grke. In svečeniške razlage iz Delfov so same temeljile na brezmejnosti človeškega razumevanja: dvoumnost je psihologija, dvoumnost je naš način izbiranja stvari, odločanja. »Ničesar čez mero,« se glasi neki delfski napis.

Nekaj pa je Grčiji pri vsem njenem veličastju manjkalo, in to je bila metafora. Morda ta trditev osuplja, ker je na prvi pogled absurdna. Kaj?! – bi najraje rekli. Narod mita, in trdite, da ni poznal metafore? Mar niso miti najveličastnejše metafore? In zagotovo najočitnejše? Ali pa boste želeli še enkrat prisluhniti svečeniškim razlagam v Delfih: mar niso te, s svojim bogastvom dodatnih pomenov, natanko to, kar si predstavljamo pod metaforičnim jezikom?

Po mojem mnenju je odgovor v obeh primerih ne. Ne pozabimo, da je mitologija privzela bistvo pesništva šele takrat, ko bogovi niso bili več učinkoviti, šele potem ko so sestopili iz resničnosti svojega verskega sistema v zamegljene čare čudežnosti. In še potem – ko preberemo, da je Apolon ubil Pitona, kaj izvemo? Izvemo, da so kače nevarne in da so bogovi pogumni in močni. Pri Apolonovih pristaših je bil izpričan odpor do kač – pa tudi njihova čudna svetost – in prav tako je bilo izpričano čaščenje Apolona. Če je v tem nauk, potem je bodisi, da se je treba kosati s pogumom bogov, ali pa da se precenjujemo, če menimo, da se lahko kosamo s pogumom bogov. Toda rekli boste, čemu bi govorili o »učenju«, o »naukih«? Ali se k bogovom zatekamo zaradi izobrazbe, ali zaradi samorazodetja? Poglejte, boste rekli, kako človeško bleščeče: vsak bog predstavlja en vidik človeške strasti. Tukaj je lepota, tukaj je sla, tu je modrost, tu naključje, tukaj je pogum, tu lažnivost, tukaj je vojna in tako dalje in tako dalje. Mar vam to ni dovolj metaforično?

Bodite pozorni: nobenega boga ali boginje ni, ki bi zastopala tihi glas vesti.

Kar pa zadeva delfske uganke: bile so recepti, ne standardi. Bile so napotki, ne načela. Tudi v njihovih tolmačenjih ni bilo navzoče nikakršno dosledno družbeno sočutje. Vedeževalka se ni ničesar spominjala. Glas vesti se ni oglasil po bogu iz Delfov ali po katerem koli drugem izmed bogov. V Grčiji je bilo mogoče spet in spet najti moralno resnost, zlasti med velikimi duhovi – mogoče jo je bilo najti skoraj vsepovsod med ljudmi, samo v religiji ne. Razlog je preprost.

Navdih nima spomina. Navdih je spontanost; njegovo nasprotje pa je spomin, ki je zgodovina kot sodba. Kadar je vest zažarela iz Grčije, kot se je vedno znova dogajalo, se je to zgodilo idiosinkratično, posamično, brez opore v modelu skupnosti ali v kolektivni zgodovini. Nobene dediščine skupne zgodovinske izkušnje ni bilo, ki bi univerzalizirala etično čustvo. Če povemo z drugimi besedami, bilo ni nobene volje po stvarjenju univerzalne moralne parabole; nobene volje ni bilo, da bi uvedli metaforo in jo vpregli zaradi obče vesti.

Dolgo potem smo Grkom pripisovali obči pomen, tako da smo spreminjali njihovo versko življenje v pesništvo. Grki so naša psihologija. Toda to je naše, ne njihovo delo. Grki so bili vsem svojim presenečenjem navkljub in navkljub vedrini izreka »Ničesar čez mero« grobo omejeni. Ti čudovito civilizirani ljudje so imeli sužnje. Grki so zaslužnjevali tujce in druge Grke. Slehernega vojnega ujetnika so prignali domov za sužnja, celo če je bil Grk iz sosednjega polisa. V Atenah so bili sužnji, še zlasti pa sužnje, pogosto hišni služabniki in služabnice, toda od sto petdeset tisočev odraslih moških sužnjev jih je dvajset tisoč delalo v srebrovih rudnikih, v deseturnih izmenah, v tri čevlje visokih rovih, vklepali so jih in bičali. Ujetemu ubežniku so z razbeljenim železom ožigosali čelo. Aristotel je sužnje imenoval »živo orodje« in po njegovih mislih so bili za vekomaj nenadomestljivi, če človek ni bil ravno utopist, ki je verjel v nekakšno bodočo iznajdbo avtomatov. V Atenah so menili, da je najučinkovitejši upravnik množice sužnjev mož, ki se je sam rodil kot suženj in je bil kasneje osvoboden. Tak mož je iz lastne izkušnje surovega zatiranja znal tudi sam ostro zatirati. Tujec, ki ni bil zaslužjen, je bil podvržen predsodkom in omejitvam. Demosten poroča o ponižanju nekega Euksitheusa, uspešnega Atenčana, čigar državljanstvo je iznenada prišlo na slab glas, ker so njegovega očeta po naključju slišali govoriti z neatenskim naglasom. Euksitheus je moral dokazati, da je bil njegov oče resnično rojen v Atenah, ali pa bi se njegov lastni položaj znižal na položaj tujega priseljenca, kar bi ga oropalo njegove lastnine in pravic in ogrozilo njegovo prostost. Dovolj razvpito je, da so Grki vse tujce imenovali »barbare«, toda to ni bila toliko kategorija kolikor zmerljivka. Vsem tujim jezikom je pripisovala živalsko oglašanje, kruljenje ali lajanje: bar-bar, bar-bar.

Torej je v tem, da smo Grčiji podelili obči pomen, s tem da smo jo poetizirali, veliko ironije. Grki ne le, da niso bili univerzalisti, temveč so prezirali to zamiisel. Ponosni so bili na to, da zaničujejo tujca. Do tujca niso čutili nobenega usmiljenja. Ponosni so bili na to, da sovražijo svoje nasprotnike. Kot družba si niso nikdar poskušali predstavljati, kako je biti Drugi, obstranec, tujec, suženj, zatirani, trpeči, izobčenec, nasprotnik, barbar, ki poseduje čustva in si zasluži pravice. To pa zato, ker kot družba niso gojili spomina ali ker si niso poiskali nobene zgodovinske metafore, ki bi vsebovala spomin.

Sedaj smo prišli do skoka. Kratkega skoka prek Sredozemlja, dolgega skoka k izkustvu drugega naroda, manj srečnega od Grkov in – morda ravno zato, ker je bil manj srečen – kolektivno obsedenega s predstavo usmiljenja; ali pa ji recimo predstava vzajemnosti. Židje – tedaj so se imenovali Hebrejci – so se bili

prisiljeni ukvarjati z zgodovino in s spominom skorajda na začetku svoje mučne puščavske poti v civilizacijo. Slavni Grki so imeli svojo kompleksno vladavino, svoja sijajna mesta, in v teh mestih so gojili neprimerljive sofistike. Židje so pričeli kot primitivno in nomadsko ljudstvo, nevedni pastirji, ki jim je bilo znanstveno mišljenje enako tuje kot kateremu koli primitivnemu ljudstvu. V svoji kulturi, ko so končno osnovali svoja skromna mesta, niso poznali nobene umetnosti ali gledališča ali atletike, in jih tudi nikoli ne bi. Z dobrim – čeprav ne nespornim – razlogom bi lahko trdili, da Židje niso postali raziskovalci in učenjaki, dokler se tega niso naučili od Grkov – seveda je učilnica grška novotarija. In, končno, Židje so ohranjali spomin na štiristo let trpljenja. Za razliko od meščanske Grčije njihova zgodovina ni uvedla državljskih načel, gradila je iz nič, in Židje, ki so pobegnili iz Ramzesovega Egipta, so bili surova suženjska drhal, zmedena množica, hrupna, nezadovoljna, uporniška, razcapana sodrga. Narod sužnjev se razlikuje od naroda filozofov.

Iz suženjstva je vstalo nekaj novega. Temu novemu ne bi smeli reči »filozofija«, ker filozofija je bila grška, to pa je bila duhovna predstava, kakršni so se Grki vedno izogibali, ali pa je niso nikoli hoteli izumiti, ali pa je niso bili sposobni izumiti. To novo sem vseskozi imenovala »metafora«. Pojavila se je, ker trideset rodov egiptovskega suženjstva ni bilo nikoli pozabljeno – čeprav ne kot oblika zamere. Treba je razlikovati med zamero in spominom; to dvoje ni nikoli isto. Kar se tiče zamere, je bila svojati nekdanjih sužnjev prepovedana. Roka s pomočjo, pravi Druga Mojzesova knjiga (*Exodus*), je izprožena k tvojemu sovražniku. Kadar najdeš sovražnikovega vola ali njegovega osla, ki je zašel, mu ga gotovo pripelji nazaj! Kadar vidiš, da se je sovražnikov osel zgrudil pod bremenom, ga nikakor ne smeš tako pustiti, temveč mu z njim vred pomagaj! Egipčani so bili kruti sovražniki in še krutejši zatiralci, tega nekdanji sužnji ne bodo pozabili – ne iz mržnje do hudodelcev, temveč ker jim pomaga razumeti, kaj se pravi biti izobčenec, prišlec, tujec vsakršne vrste. Ko so nekdanji sužnji konkretni spomin na suženjstvo spremenili v posplošujočo metaforo vzajemnosti, so odkrili način, kako domišljijo pretvoriti v resno moralno orodje.

Poštena predstavitev delfskega prerokovanja torej ni stvar zapisnika, to smo že videli, in gre za paradoks. Navdih, ki je enako nenaden in bežen kakor pot elektrike, potrebuje veliko časa, da se zasnuje, morda zato, ker sta v njegovi naravi prikritost (pritajeno prvotno védenje) in nerazumljivost (skrivnostna milost, ki presega razumevanje). V naravi metafore je, da je zgoščena. Štiristo let egiptovskega suženjstva, prikazanih kot metaforični spomin, je mogoče opisati v trenutku, v enem samem stavku. Vemo, za kateri stavek gre. Na njem smo zgradili vse ideje moralne civilizacije. To je stavek, ki na začetku domnevno povzame vsako razodetje, ki je prišlo kasneje. Dal je življenje in jezik svetnikom in prerokom, zgodnjim in poznim. Njegovi prvi sanjavci niso njegovi izključni lastniki in upravljalci, pripada vsem. V tem je smisel tega, da je bil sploh izsanjan v resničnost.

Ta stavek je zlahka prepoznaven. Najdemo ga šestnajst svetopisemskih vrstic za »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe«, toda naj je ta izrek še tako veličasten, še ni najveličastnejši, ker njegov predmet ni najupornejši. Naš bližnji je običajno našega rodu, podoben nam je in govori enako kot mi. Naš bližnji nam je običajno poznan, naš bližnji po navadi ni tujec in ne pripada drugi rasi. »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe« je veličasten, civilizacijo prinašajoč, povezujoč stavek, prigovarjanje dovršene moralne lepote, težavne za uresničevanje, težavne *pri* uresničevanju. In pri priči nam razodene drobno kal parabole: besedno zvezo »kakor samega sebe«.* »Samega sebe« – ta svet čustev – je model. »Kakor samega sebe« se spremeni v vodilno metaforo. Toda še vedno smo, s svojim bližnjim, v svojem mestu. Še vedno smo, s »sebe«, v psihologiji. Nismo še prodrli v zgodovino in spomin. Tja nas ponese bolj nezaustavljiv stavek – Tretja Mojzesova knjiga (*Levitik*) 19,34 – in iz njega odzvanja zgodovina kot metafora, spomin, povzdignjen v parabolo:

»Tujec, ki biva med vami, vam naj bo kakor domačin, kakor eden izmed vas! Ljubi ga kakor samega sebe, kajti tujci ste bili v egiptovski deželi.«

Levitik 24,22 gre še dlje: »Isto pravo imejte za tujca kakor za domačina ...« Podobna odredba se pojavi v *Eksodusu*, pa spet v *Deuteronomiju*, pa spet v Numerih. Vsega skupaj se predpis, ljubiti tujca in ravnati s tujcem kakor s sebi enakim, kar zadeva čustva in postavo, v *peteroknjižju* pojavi šestintridesetkrat. Tam je zato, ker se je vzpostavila moralna povezava s spominom na suženjstvo. *Levitik* 24,22 terja spomin, in nato spomin spremeni v metaforo: »Kajti tujci ste bili v egiptovski deželi.« Sužnost postane za opazovalca od zunaj metafora usmiljenja, Egipt se prelevi v vÉliko metaforo vzajemnosti. »Tujca ne stiskaj,« pravi *Eksodus* 23,9, »saj veste, kako je tujcu pri duši, ker ste bili sami tujci v egiptovski deželi!« V tem je parabola, v tem je sveta metafora pripadnosti – ene duše drugi. Brez metafor spomina in zgodovine si ne znamo predstavljati življenja Drugega. Ne znamo si predstavljati, kako je, če si nekdo drug. Metafora je recipročni dejavnik, posplošujoča sila: daje nam sposobnost, da se uživimo v tujčevo dušo.

Kakšne so bile posledice tega, da še ni bilo metaforičnih sposobnosti? Rimljani so prvotno poznali eno samo besedo, *hostis*, tako za sovražnika kot za tujca. Nikjer zunaj *peteroknjižja* nista tujec in domačin živela po istem zakonu. Po zgodnjem rimskem pravu je bil vsak tujec obravnavan kot sovražnik brez vseh pravic. Po germanskem pravu je bil tujec *rechtsunfähig*, brezpravnež brez pristopa do pravice. Grki so iz tujca naredili sužnja in se mu nato rogali z lajanjem. Obstajali so, in še obstajajo, versko-politični sistemi, ki pridigajo prezir in najbližje izmed bližnjih spreminjajo v najbolj zaničevane tujce – sovraštvo, izraženo z besedami, kot so »nedotakljivi«, »dhimmi«, »morilci boga«. V Ameriki

*V angl. »as thyself«, torej dobesedno 'tebe samega', tudi 'ti sam' – op. prev.

se je suženjstvo razcvetalo pod krilom svobodo razglašajoče ustave do srede prejšnjega stoletja. In leta 1945 je neki britanski fotografski aparat v enem samem dnevu v enem samem ravnokar osvobojenem nemškem koncentracijskem taborišču posnel buldožer, ki je v pet jam potisnil pet tisoč sestradanih in mučenih človeških trupel naenkrat, po tisoč v vsako jamo, in za vse so presodili, da ne zaslužijo pravice do življenja.

Opazili ste že, da citiram *sveto pismo* – skušnjava, ki je vedno tvegana, ne le, ker je to znano vražje razvedrilo, ampak tudi, ker uvaja pridigarski ton, ki se, bog vedi zakaj, zmerom ustavi v nosnicah. Za to se opravičujem. Moja izbrana téma navsezadnje niso narodni značaj ali etika ali religija ali zgodovina; ni niti, vsemu videzu navkljub, plodna delta Mathewa Arnolda – hebraistika in helenizem. Razmišljam o jeziku – izrecno o učinkovanju metafore.

In zdaj je čas, da se vprašamo, kaj metafora sploh je. Lahko bi začeli z ugotovitvijo, da je metafora tisto, kar navdih ni. Navdih je *ad hoc* in brez zgodovine. Metafora se sklicuje na tisto, kar smo doživeli predtem; nepoznano preobraža v znano. To je pravilo celo najpreprostejše izmed metafor – na primer Homerjevega vinsko temnega morja. Če poznaš vino, nam pravi podoba, potem poznaš morje. Na morje se podajajo mornarji, vino pa spoznamo doma. Navdih zahteva prisvajanje in zvečuje nepoznanost. Metafora uporabi, kar že imamo, in zmanjšuje nepoznanost. Navdih pripada uganki in prerokbi. Metafora pripada razjasnitvi in človeškemu vedenju. V tem je pomen razlike med delfskim preročiščem in parabolo o egiptovski sužnosti. Navdih prispeva k skrivnostnim templjem protijezika. Metafora bogato prispeva k domu jezika.

Naj nas potemtakem osuplja, da tako preročišče kot parabola potrebujeta razlago? Poglavitno opravilo delfskih svečenikov je praktično tolmačenje. Tudi nenehno spominjanje na egiptovsko suženjstvo je namenjeno uporabni razlagi. In vendar so razlike absolutne. Ker morajo delfski svečeniki vsakič začenjati s sveže izleženim navdihom, z izničenjem izkustva, ne morejo prispeti do nobene občega načela ali nauka. Načela in nauki izvirajo iz nakopičenih starih dogodkov. Delfi ne poznajo starega dogodka; vsak dogodek na tem kraju je edinstven. Krik s trinožnika je bleščeče posamičen, poseben, svojski samemu sebi. S trinožnika vstaja prekletstvo nepenta,* amnezija, pozabljenje; ne slišimo pa glasu človeške rase in njene stalnosti. Tragedija delfskih svečenikov ni v tem, da morajo njihove razlage izhajati iz blebeta. Navsezadnje, kar vstopa kot goli blebet, izstopa kot predmet racionalne odločitve, in več kot predstavljamo si lahko, da bi iz skupine takšnih odločitev lahko izpeljali družbena načela. Toda svečeniki zavestno premišlujejo samo o lastnem trenutku. Njihov sistem ni naravnan k posplošujočemu izražanju misli. Tragedija svečenikov je v tem, da so odrezani od uporabe zgodovine, izkustva in spomina in zato nemočni, da bi oblikovali prihodnost. Lahko oblikujejo, tako rekoč, »prerokbe«, z opotečo srečo

* Tropski grm. V antiki so menili, da droge iz njega preženejo žalost in skrb – op. prev.

takšnih prerokov,* ne morejo pa zbrati dediščine. Nimajo česa zapustiti. Ne morejo spraviti na svet metafore; ena stvar ne namiguje na drugo; na kraju, kjer je vsaki duši namenjeno, da naprej sanja v svoji neponovljivosti, ni mogoče, da bi iz žalosti ene duše sledilo razumevanje druge duše. Na koncu navdih in njegova sredstva obrnejo hrbet upu prerojenja.

Vendar je metafora, čeprav nanjo ni mogoče naleteti v Delfih, ravno tako svečenica razlage, in sicer pojasnjuje spomin. Metafora je prisiljena trdo pritisniti na jezik in pripovedništvo; nastanja jezik v njegovi največji otipljivosti. Metafora je kot nezaslišana podaljšava neznanega v naš najintimnejši, najbolj čuteči, najbolj zasebni jaz sovražnica abstrakcije. Ironija je seveda navzoča. Pomislite, kakšna ironija bi bila, razglaša egiptovska parabola, če si ne bi vzeli spomina na sužnost za zgled! Pomislite, kakšna ironija bi bila v vašem življenju, če bi šli skozenj brez sposobnosti povezav! Romani, te posode ironije in povezav, niso nič drugega kot metafore. Veliki romani pretvarjajo izkušnjo v idejo, ker metafora deluje na ta način, da pretvarja spomin v načelo stalnosti. Pod »stalnostjo« si ne predstavljam nič manj kot literarno resnost, ki je nedvomno poganjek življenjske resnosti.

Torej, če je vse to vztrajno zvenelo bolj kot predavanje o morali kot pa premišljevanje o jeziku, za kakršno se razglaša, se bi bilo morda vredno obrniti k tisti osupljivi pripombi v nepogrešljivem eseju Thomasa Stearnsa Eliota o tem, kar imenuje »koncentracija« izkustva. »Nekdo je dejal,« pravi Eliot v *Tradiciji in individualnem talentu*, »Mrtvi pisatelji so nam daleč, ker vemo veliko več, kot so vedeli oni.' Natanko tako, in oni so tisto, kar vemo.« Govori o preobražajočem učinku spomina. Mrtvi pisatelji so postali metaforični; zaobsegajo našo izkušnjo in spreminjajo oboje, naše bivanje in naše postajanje. Tukaj se srečamo z natančnim nasprotjem svetopisemskega spomina: *kajti tujci ste bili v egiptovski deželi*. Po metafori si preteklost lahko predstavlja nas, mi pa njo. Z metaforično koncentracijo si zdravniki lahko predstavljajo, kako je, če si njihov pacient. Tisti, ki jih nič ne boli, si lahko predstavljajo trpeče. Tisti iz središča si lahko predstavljajo, kako je, če si zunaj. Močni si lahko predstavljajo šibke. Razsvetljena življenja si lahko predstavljajo mračna. Pesniki v večeru življenja si lahko predstavljajo meje zvezdnega soja. Mi, tujci, si lahko predstavljamo domače duše tujcev.

Prevedla Jana Unuk

* Parentetična zmeda. Dandanes veliko ameriške literature tiči v tej delfski zagati. Nekateri romanopisci trdijo, da mora literatura izražati popolno avtonomijo – da mora postati samozadosten jezikovni stroj – da bi lahko bila inovativna. Drugi jezik ogolijo vseh odtenkov. Ti esteti in redukcioniisti, ki so si na videz nasprotni, oboji neogibno končajo pred durmi nihilizma. Neki določeni pesniški slog je tako globoko zapisan izključno vase zazrtim, da je že davno opustil tiste blesteče sanje, ki jim rečemo ocenjevanje življenja. Brezzračno pesništvo samoopazovanja se je, potem ko se je otreslo navezanosti in ukinilo družbo, paradokso končalo v izgubi jaza. Neki določeni slog literarne kritike se preraja v vrsto prekrivajočih se solipsizmov – pomislite na tiste vrste »dekonstrukcije«, ki se končajo v golih obrazcih. Kolikor se ta izolirana literarna gibanja sploh zanimajo za razlago, imajo uho prislono k pitijškemu trinožniku.

